

Keleti Arthúr (1889—1969) könyvművészeti munkássága

A XX. század első évtizedeiben Európa-szerte az az egyik legnagyobb könyvművészeti probléma: hogy lehetne újra helyreállítani a könyv egységes stílusát és megszüntetni az ál-bibliofilia visszaéléseit. Maguk a könyv előállítói sem érzékelték kellő súllyal a kérdést, az üzleti érdek gátat vetett annak, hogy a fölismerések világossá váljanak, s hogy az ebből fakadó következtetéseket a könyv tervezői bátran levonják. Nálunk, Magyarországon is nagyon kevesen mertek szembenézni a ténnyel, s akik ezt vállalták, egyrészt a preraphaelita festőművészek, KÖRÖSFŐI-KRIESCH Aladár, NAGY Sándor, másrészt KOZMA Lajos, majd a nyomdászok közül TEVAN Andor és KNER Imre azok, akik könyörtelen éleslátással vetik föl a kérdéseket, keresik a megoldásokat, majd vonják le a tanulságokat, sajnos — anyagi erő híján — a kiadásról való lemondás irányában. Közülük KNER Imre ismerte föl a legmélyrehatóbban, hogyan állhat helyre újra a könyv valamikor egységes stílusa. Ő rendelkezett a legnagyobb szakmai tudással, felelősséggel és a tökéletes kivitelezés képességével, a képzőművészeti értelemben vett korszerű művészi magyar könyv létrehozása mégsem az ő nevéhez fűződik, hanem egy halkszavú költőéhez, KELETI Arthúréhoz. FRA ANGELICHOZ járt iskolába, Itália, ANATOLE FRANCE és GULÁCSY Lajos volt szemléletére befolyást gyakorló nagy élménye. A trecento ejtette rabul, s ő az a magyar költő, aki PICASSOHOZ már 1910 körül üdvözlő verset ír. A „kámzsás költő” álcában alkotó, a középkori gregorián recitáló és a magyar sirató énekek parlando stílusát középkori és modern életérzéssel sajátosságosan keverő költő megérezte a művészi könyv igazi értelmét és egész életét rátette arra, hogy keze alól a stílus-egység jegyében fogant és artisztikumot lehelő művészi könyvek kerüljenek ki. Tipográfiát, noha fiatal korában nyomdai korrektorként is dolgozott, nem tanult, sem könyvtörténetet: a művészet, elsősorban a festészet, a művészettörténet, valamint stílus- és szépérzéke vezette el a könyvművészet titkaihoz. Behatolt a kódexírók celláiba, a miniátorok mögé állva elleste titkaikat. Beiratkozott GUTENBERG, ALDUS MANUTIUS műhelyébe, aztán eljárt RUSKINHOZ, MORRISHOZ, hogy ellenőrizze megérezett igazságait. Tudatosan formálta könyveit, hogy végül is a legművészebb magyar könyvek megteremtői közé tartozzon.

1889-ben született, s 1912-ben tűnt fel első verseskötetével, *A kámzsás festő strófáival*. Mennyiségre nézve keveset alkotott, mert csak tökéleteset volt hajlandó kibocsátani kezéből. Ebben KNER Imre és KELETI Arthúr munkássága sokkal inkább rokon, mint KELETI Arthúré és TEVAN Andoré, pedig ez utóbbi nélkül KELETI sem tudta volna megalkotni az egyik legművészebb magyar könyvet, FRANCE: *Nyársforgató Jakab meséit*. Amíg azonban eddig eljutott, négy, eredményekben és kudarcokban gazdag, évtizednek

kellett elmúlnia, s néhány műalkotásszámba menő könyvremeknek kellett kikerülnie KELETI Arthúr kezéből.

KELETI 1912-ben találkozott GULÁCSY Lajossal egy kiállításon, RÓNAI Dénes fényképész műtermében. Nagy meglepetésére GULÁCSY Lajos a *Független Magyarország* c. lapban akkoriban megjelent s abból kivágott KELETI verseket vett elő a tárcájából. GULÁCSY Lajos biztatta KELETIT, hogy verseit jelentesse meg kötetben. A költő is foglalkozott már ezzel a gondolattal. Csakhamar megszületett *A kámzsás festő strófái* című ízléses kiállítású kis kötet, amelyet GULÁCSY egyetlen éjszaka készült tusrajzai ékesítenek. Tőle való a címlap is, amelynek okkersárga alapra pirossal nyomott rajza és betűi mesterkéltséggel archaizálásra vallanak, anélkül, hogy bármilyen előkép megismétlését jelentenék. Az első pillantásra igénytelennek látszó, de nagyon is artistikus rajzok párosulva a szöveg érzékeny finomságaival, a művészi árnyalatok egész sorával örvendeztetik meg az olvasót.

A kámzsás festő strófáiban valódi költő szólal meg, a modern ember nosztalgiája egy jobbnak s főleg művészibbnak képzelt világ után, meglepően kiforrott technikával, amely fegyelmезetten szolgálja az érzékeny mondánivalót s ahhoz illő kifejezést. KELETI olyan költőként jelentkezik, akinek lelkében festői vágyak és képek élnek. A praerafaelita költészet és művészet itt adott találkozót először irodalmunkban, diszkrét formában s az igényesen jelentkező műhelygond látható tipográfiai eredményeivel. A kis könyv papírkötése, a rajzos fedél színbeli megoldása egységes egészet alkot a belső tipográfiai elgondolással. A szöveg festékezése stílszerűen fejezi ki e versek sápadt, hervadó és megmaradó hangulatát. E halkszavú költészet a forrongó irodalmi életben, a finommívű formai kiállítás a vastag kötetek és látványos sorozatok közt — nem kavarhatott vihart s csak a költészet és a könyvművészet ingyencégeit értők figyelhetek föl rá.¹

A *könyvművész* KELETI Arthúr már itt kifejezésre juttatta a leglényegesebbet: a könyv tartalmi és formai egységének s az utóbbin belül a könyv külseje és belseje közti *tipográfiai összhang* alapvető követelményét. (A *Nyugat* könyveinek csak a fedéllapjai igyekeznek újat adni, a belső tipográfiai megoldás a legtöbb esetben egyenesen elszomorító.)

A kámzsás festő strófái c. verseskötet a BENKŐ cégnél (később GRILL könyvkereskedés) jelent meg. Külön érdekessége a könyv sorsának az, hogy Pesten és az egész akkori Magyarországon, a Bánáttól a Felvidékig, Erdélytől Pozsonyig egyformán vásárolták és KELETI Arthúr egészen komoly összeget kapott érte, kb. 700 koronát. (Egy példány ára 2 koronába került).

A GULÁCSY Lajossal való kapcsolat ezzel a kiadvánnyal nemcsak nem szűnt meg, hanem életre szóló barátság szövődött közöttük. A festő 1913-ban hosszabb időt töltött az olaszországi Pádovában, ahova KELETI Arthúrt is invitálta. KELETI szabadságidejének egy részét lent töltötte Pádova városában,² amelynek életét gondosan figyelte, noha magyar vonatkozásokkal teli múltja iránt nem mutatott érdeklődést. Annál inkább érdekelték a város mindennapi életének mozzanatai, társadalmának figurái. Ezek megfigyelésére magánosan és GULÁCSY társaságában egyaránt bőséges alkalma nyílt. A következő év az első világháború kitörésének esztendeje, s kezdete GULÁCSY Lajos elborulá-

¹ LESZNAI Anna: *Versekről s még inkább szavakról és írójukról.* = *Nyugat.* 1912. aug. 1. 226—229. l.

² LEHEL Ferenc: *Gulácsy Lajos dekadens festő.* Bp. 1922.

sának. Ebben az évben Velencében szerettek volna hosszasan időzni, de számításait az események keresztülhúzták.³

A pádovai együttlét könyvtörténeti szempontból eredményes volt. 1914-ben adta ki a BENKŐ—GRILL könyvesbolt KELETI Arthúr novellafordításait: *Rodenbach: A megszentelt puszpáng* című kis kötetet, amelynek ismét GULÁCSY Lajos rajzolta a fedelét. A művész ekkor már oly nagyra becsülte KELETI ízlését, hozzáértését, hogy a KASSÁK Lajos egyik könyvének, (*Az Isten báránykái* Bp. 1914.) fedelére szánt rajzát is KELETIvel vitatta meg. A RODENBACH-kötet belső kiképzése nem éri el *A kámzsás festő strófáit*, de nem is az volt a cél, hogy könyvművészeti szempontból is értékeset nyújtsanak. A fedélrajz érzékletesen fejezi ki RODENBACH novelláinak mindenre a halál fátylát borító sejtelmes hangulatát.

KELETI Arthúr második eredeti műve, az *Angyali üdvözet* (litániák) arról tanúskodik, hogy tárgult a költő szemlélete, szociális érzéke pedig egyetemesebbé vált.

Elég *A szegény przemysli lelkész naplójából* és a *Sírató ének ezerkilencszáz-tizenötben* című megrázó pacifista versekre gondolni. Ez utóbbinak napilapban (*Magyarország*) történő közlését a cenzúra nem engedélyezte. Az első *vox humana*-szerű háborúellenes versek közé tartozott. A prerafaelita költő mégis kilép magánosságából, az apró problémák, a hervadás, az elmúlás, a fájón édes emlékezés hervatag (ez kedvenc jelzője) világából s a nyomorúság áradatának földidézésével tiltakozik az esztelen vérontás ellen.

A kis kötet tizenöt verse bordázott krémszínű papíron, mindhárom élen sárga metszéssel, jelzőszinórral s GARA Arnold két rajzával jelent meg, rózsaszín előzéklappal. Ez utóbbi disszonanciája a krémszínű papír és a zöld karton fedél közt eléggé feltűnő, még ha mindjárt a választék háború szülte hiányából következett is. A fedélen a stilizált négyszögű keretdísz éppúgy GARA Arnold munkája, mint a középen elhelyezett olaszos hangulatú rajz, amelynek finomságát a kötetéről írt kritikájában TÓTH Árpád is észrevette, épp úgy, ahogy a versek „affektáltsága” és „modorossága” mögött a megnyilatkozó költői értékeket is.⁴ A könyv a Pallas nyomdában készült s a GRILL kiadó nevént jelent meg, szép tiszta szedéssel. A nyomdai gondosság alapvető követelményének, a sorregiszter betartásának nem sikerült ugyan következetesen érvényt szereznie, de az arra való törekvés nyomai kétségtelenül megállapíthatók.

KELETI Arthúr jó érzéssel tudta kiszemelni műveihez a tehetséges illusztrátorokat. Így került sor VÉRTES Marcelre, akivel *Az boldogtalan Raymondo* című verses komédiáját illusztráltatta s amely Budapesten a Pallas kiadásában 1920-ban jelent meg. [Teljes címe: *Az boldogtalan Raymondo és az szerentsés Bertrandus Lovagoknak Hiteles Szerelmes Története 7 képben, avagy: a csalfa Bertrandus Lovag házassága s Miképpen Ejteték Törbe s küldeték el a Nemes Raymondo Lovag a Szent Sírhoz és hogyan jöve vissza s Mula ki. Grotisque Játék.*] A könyv 700 példányban készült, ezekből 350 példányt finom famentes, 350-et pedig valódi hollandi meritett papírra nyomtak, számozva. Különféle kötésekben jelent meg, így többek közt valódi

³ KELETI Arthúr: „Giotto jó utóda.” *Harminc éve halt meg Gulácsy Lajos.* = *Magy. Nemzet.* 1962. febr. 21.

⁴ TÓTH Árpád: *Angyali üdvözet.* = *Nyugat.* 1916. szept. 1. 345–346. 1.

arannyal nyomott egész és félbőr-kötésben, kétszínnyomású egész és félpergamenkötésben. A kolofon szerint elefántcsont kartonkötésben is készültek példányok, a valóságban azonban erre anyagihiány miatt nem került sor.

A címlap archaizálást mímelő régies szövegét GARA Arnold rajzolta, a könyvdiszket GRÓF József készítette. VÉRTES Marcel rajzos illusztrációit KÖRNER és LAUFER műhelyében metszették fába. A könyv tulajdonképpen már 1918-ban nyomdára készen állt, de az akkori háborús viszonyok miatt csak 1920-ban hagyhatta el a sajtót.

Megjelenése HATVANY Lajosnak, a Pallas nyomda akkori tulajdonosának volt köszönhető. KELETI a könyv kéziratát és díszait VÉRTES rajzaival és GRÓF József könyvdiszkeivel készen adta át a nyomdának. A könyv minden alkatrészén látszik, hogy KELETI valóban művészi szépségű könyvet akart. Kitűnő a papír, a kötés anyaga, különleges érdekességűek a rajzok márcsak azért is, mert nem volt könnyű a humorista-karikatúrista VÉRTEST ily típusú, és életművében eléggé szokatlan rajzokra rábírn. Ezek között egyik leg-sikerültebb a fedéllap arannyomató rajza, amely a groteszk játék hangulatához is a legstilszerűbben alkalmazkodik. De három alapvető hiba erősen csökkenti a kivitel művészi értékét. Egyrészt a GARA Arnold rajzos betűiből készült bőbeszédű címlap. A szándék érthető: a régies stilizáltsággal a darab kortörténeti hangulatát akarták földidézni. Azonban ez a groteszknek szánt címlap mégiscsak annak bizonyítéka, hogy a jól metszett, szépen véselt betűt az emberi kéz rajzolta címlap igen ritkán tudja pótolni. Arról nem is beszélve, hogy a stílusbeli egység a címlap és a szöveg betűje közti típuskülönbség miatt megbomlik. De megbomlik a címlap és GRÓF József iniciáléi és díszei között is. Ez utóbbiak ráadásul az oldalszámoknál még cikornyássá is teszik a könyvet. Végül — de erről már nem KELETI tehetett — a rossz festékanyag miatt a könyv szövege nem ül egyenletesen a papíron. A festék szürkés volta mellett nemcsak egy-egy oldalon, hanem egyes sorokon belül is bántóan hat az egyenetlen festékezés, sőt sokszor még egy-egy szón belül is egyik betű vagy szótag élesebben ugrik ki a többi közül.

VÉRTES Marcel később is megemlegette azt a könyörtelen szívósságot, amellyel KELETI kiküzdötte belőle a megfelelő illusztrációkat. 1927 áprilisában Párizsból KELETIhez írt levelében olvassuk visszaemlékezését a RAYMONDO kötet előkészületeire: „Csak akkor vigasztalódom meg, ha odaérnek ábrándozásaim, mikor a szép Raymondo könyvet csináltuk és ahol Maga olyan következetességgel kínzott, mint egy valóságos kínzó, s főként JÓVAL később, 1949. október 2-án kelt levelében sem állhatja meg — miközben méltatja a KELETI-HINCZ-féle Nyársforgató könyvet s az illusztrációknál megjegyzi: érzik rajtuk a KELETI érdeme is — hogy oda ne kanyarítsa: „Emlékszem, amikor a régi rossz időkben kiverte belőlem a fametszeteket” — ti. a RAYMONDO illusztrációit.⁶

Az boldogtalan Raymondo . . . bábjátékszerű alkotás, groteszk mű. Ez a szöveggel, „rendezői” utasításokban is megnyilvánul: KELETI nemcsak az illusztrátornak, hanem a darab rendezőjének is a részletekre pontosan kiterjedően írja elő utasításait.

Ugyanez ismétlődik meg jó pár év múlva *A' szépreményű Goethe úrban*, majd még később *Az két lovagok* című 3 felvonásos opera előadásakor (KÓSA

⁵ KELETI Arthúr: *Vértés*. = *Művészet*. 1960. 2. sz. 13. l.

⁶ Uo. 14. l.

György zenéjével), amikor KELETI és OLÁH Gusztáv éppúgy remeket alkot a színpadon, mint előbb az illusztrátorok révén költői szépségű könyveiben.

Az eddig ismertetett kiadványok után már csak olyan könyvek hagyták el KELETI Arthúr műhelyét, amelyek minden tekintetben kielégítik a művészi könyv iránt támasztható követelményeket.

1922 karácsonyára két ilyen könyve jelent meg KELETI Arthúrnak. Az egyik MAETERLINCK-fordítás: *Tintagüles halála*, a finom ízlésű bibliofilkiadó székasi SACELLÁRY Pál kiadásában, a másik eredeti alkotás, a *Pax vobiscum* az Amicus kiadásában. Mindkettőn 1923 szerepel a megjelenés éveként.

A Maeterlinck-darabot BALOGH István — a KOSZTOLÁNYI Dezsőtől is oly kitörő örömmel üdvözölt festőművész — grafikus rajzai díszítik, amelyeket a KÖRNER és LAUFER cég műhelyében véstek fába. A rajzok komor hangulata hűségesen kapcsolódik a szöveg szelleméhez, s a kritika méltán ünnepelte bennük a szakmai tudás és gondosság diadalát. A rajzokat a *Magyar Grafika* is közölte.

A kiadvány finom merített papíron készült, 500 példányban, számozva, jelzőszalaggal, karton fedéllel. Az arányos szép nagy margók ünnepélyesen övezik a tükröt. A festékezés végig egyenletes. Az oldalszámok középre helyezésével a szemben levő tükrök zárt egységet képeznek. Egyetlen fogyatékosága, hogy a sorregisztert nem tudta biztosítani, a szerzői utasításokat tartalmazó sorokat nem sikerült megnyugtatóan elhelyezni a párbeszédek között. A címlap klasszikus szabálynak engedelmessé, azonos módon ismétlődik a kartonfedélen is.⁷ A *Tintagüles halála* színre került — DEBUSSY zenéjével kiegészítve — a Zeneakadémia színháztermében 1925. febr. 24-én és március 14-én, KELETI Arthúr rendezésében. Bevezetőt SZINI Gyula mondott. Az előadás alkalmából FÜST Milán lírai tónusú tanulmányt írt róla a *Nyugatban*: „... meglepően kellemes díszletekkel, ízlésesen, jó stílusérzékkel játszották el a darabot”. KELETI fordítása egy „árnyalattal talán még modorosabb, mint az eredeti” — írja, de azért elismeri, hogy „szép”.⁸

A másik, ugyancsak 1922 karácsonyára megjelent KELETI mű a FÁY Dezső által illusztrált *Pax vobiscum*. Az 1913-as pádovai élmények formábaöntéséhez meg kellett keresnie a megfelelő illusztrátort. „Képpel teli kastély most a lelkem” — éneklí *A kámzsás festő strófáinak* egyikében, s nemcsak akkor, később is képek százai elevenednek meg benne. *Ha csak egy kicsit is tanulhatott volna rendszeresen rajzolni* — mondja valahol —, ki tudta volna fejezni rajzban is a látomásait. De így sem mondható, hogy teljesen elveszett benne a rajzoló-festő művész. Későbbi és legnagyobb híre emelkedő könyvalkotásai éppen azért sikerülnek majd, mert KELETIben a művész úgy világít az illusztrátor előtt, mint a koreográfus az alakító művész előtt.

Pax vobiscum c. kötetét kis ceruzarajzokkal először KELETI maga illusztrálta, de a kis kötetbe gyűjtött rajzokat az érte lelkesedő BABITS Mihály átadta HORVÁT Henriknek, aki egy hangversenyen elvesztette.⁹ A rajzos kötetke az ismételt újsághirdetés ellenére sem került elő. Így esett a választás

⁷ A *Tintagüles halála* színre került a Zeneakadémia színháztermében 1925. febr. 24-én és március 14-én, KELETI Arthúr rendezésében.

⁸ FÜST Milán: *Maeterlinck: Tintagüles halála*. = *Nyugat*. 1925. I. 412–414. l.

⁹ KELETI Arthúr közlése.

FÁY Dezsőre, amikor a *Pax vobiscum* könyvvé formálására — 1922-ben — érkezett az idő.¹⁰

FÁY Dezső 1909 októberében GULÁCSY Lajossal együtt állított ki az Uránia műkereskedésben. A kiállítással kapcsolatban műsoros előadásokat is rendeztek. Az egyikén, a *Biedermeier-estéken*, közreműködött BÖLÖNI György, SZINI Gyula és KÁRPÁTI Aurél is. A közös kiállítás arról tanúskodott, hogy FÁY Dezső még erősen GULÁCSY hatása alatt állt, de KELETI megjegyezte magának. Később, amikor elképzelései számára alkalmas művészt keresett, FÁY Dezsőre gondolt, aki ugyancsak járt Itáliában. FÁY az 1920-as években elég nehéz körülmények között élt a Kékgolyó utcában, és alkalmi munkával kereste kenyerét. KELETI Arthúr fölkérte a Padova köveiről és embereiről szóló *Pax vobiscum* című versciklus illusztrálására. KELETI Arthúr ekkor a Bristol szállóban lakott, s FÁY naponként járt fel hozzá, hogy a megbeszélésük alapján készülő rajzokat megmutassa. A költő nemcsak szavakkal vázolta föl az illusztrálandó témát, hanem rajzról-rajzra a kivitel módjára is előírással és vázlatokkal szolgált.

FÁY Dezső rajzai kissé elpuhultak ugyan a kőre rajzolás folytán, az eredetiek sokkal határozottabbak, karakterisztikusabbak. Erre azonban csak az gondol, akinek az eredetieket is módjában állt megtekinteni. A rajzok teljesen megérdemelten nyerték el a Szinyei Társaság kitüntető grafikai díját.

A *Pax vobiscum*ot KELETI a „*Mars gonosz éveiben lehanyaglott*” barátának, „*Gulácsy Lajosnak, Itália elborult szerelmesének*” ajánlotta.¹¹ KELETI *Pax vobiscum*a valóban könyvművészeti szempontból is *műalkotás*. Papír, kötés, betűtípus, illusztráció, címlap és szöveg, a nyomdai kivitel, formátum, margóarány, sorregiszter, egyenletes nyomás tökéletes összhangban áll egymással, ami még azok esetében is ritkaság, akik, mint KELETI is, egy bizonyos ponton túl már csak művészi könyv kategóriáiban tudnak gondolkodni és alkotni. Ez a könyv is úgy készült, mint a többi: KELETI készen tette le a kiadó asztalára, akinek egyéb dolga sem volt vele, mint áldását adni a kiadásra. Ez esetben is KELETI Arthúr intézett mindent. Az *Amicus* vállalta a kiadást, s a könyv PÁPAI Ernő nyomdájában készült el 1922 karácsonyára, a könyvön azonban 1923 áll a megjelenés éveként. A kőrajzok a Globus nyomdában készültek, mégpedig úgy, hogy a nyomásukat is ott végezték, mert a szöveg között állnak, s nem külön beragasztott műmellékletként.

A *Pax vobiscumból* 500 példány készült, valamennyi finom merített papíron és számozva. Ebből az első 25 példány egészborrkötésben készült, a 26—100-ig félbőrben, a többi példány különböző kötésekben. Készült még külön 25 példány sárga japán (velin) papíron, ezek nem kerültek könyv-árusi forgalomba, csak a kiadónál lehetett őket megvásárolni. KELETI Arthúr valamennyi megjelent példányt kézjegyével látta el.

Mindent egybevetve: a *Pax vobiscum* a hazai preraphaelita költészet újabb remeke, könyvművészeti vonatkozásban pedig az 1920-as évek bibliofil könyvtermésének egyik legszebb alkotása. Mint olvasmány sem vesztett varázsából. Ma is igazak NÉMETH Antal 1923-ban a *Pax vobiscum*ról írt sorai: „A szerzetes méla borújával az ajka körül és egy modern álmodozó réveteg tekintetével vonul be a sorok hídján keresztül az olvasó lelkébe”. Sőt, azóta

¹⁰ A versek először — némi kihagyásokkal — a *Nyugat* 1922. 4. sz.-ban jelentek meg.

¹¹ KELETI Arthúr: „*Giotto jó utóda.*” *Harminc éve halt meg Gulácsy Lajos.* = *Magy. Nemzet.* 1962. febr. 21.

olyan tartalmi értékére is fölfigyelünk, amire akkor a kortársak nem is gondoltak: az első s mindmáig egyetlen olyan költői alkotás, amely — önkéntelenül ugyan, de mégis — tökéletes társadalmi leírást ad a régi olasz kisváros XX. századi életéről.

1926 karácsonyára egy kisebb terjedelmű munka került ki KELETI Arthúr kezei közül, ugyancsak az *Amicus* neve alatt: *A' Szépreményű Goethe Úr befogatása az Könnyű Muzsa Kocsijába . . .* címen.¹² Ez a mintegy 21 oldalas kis bábjáték¹³, igazi bibliofil csemege, 200, kézzel számozott példányban készült, Didot antiqua betűkkel, a Globus nyomdában, van Gelder-féle bordázott hófehér famentes papíroson, pontos sorregiszterrel, egyenletes fekete festékezéssel, a szerző aláírásával. FÁY Dezső három szellemes rajzát a KÖRNER és LAUFER műhelyben metszték fába. Monumentális nagy margók keretezik a középtengelyre zárt szövegoldalakat. A kartonfedél címszövege és a címlapé között mindössze annyi a különbség, hogy KELETI az azonos szöveget a fedélen négyzetes vonalas keretbe zárta. A kis terjedelmű kiadvány minden ízében tökéletes szerkesztői és nyomdai kivitelről tanúskodik.¹⁴

A következő év, 1927 Karácsonyára újabb KELETI Arthúr könyv jelent meg a könyvpiacra. Ebben az időben az amatőr-bibliofil könyvkiadás hazánkban is lelanyhult. Amazok közt legfájdalmasabb éppen a Kner, a Tevan, az Amicus és a Magyar Bibliophil Társaság elnémulása. Igaz, hogy KELETI Arthúr új könyve még az Amicusnál jelent meg, de teljesen KELETI szervezte a kiadást, s gondoskodott az anyagi fedezetről, mert az Amicus, illetve a mögötte álló REITER László ekkoriban már ugyancsak belefáradt a vagyonokat fölemésztő bibliofil kiadásba.¹⁵

KELETI könyvének, *Az anygali üdvözetnek* — melyet ezúttal is Beato ANGELICO „hervadhatatlan emlékének” ajánlott, mint 1916-ban — a jelenlegi kiadása lényegesen eltért az 1916-ostól. Egyrészt két költeménnyel bővítve jelent meg, másrészt MOLNÁR C. Pál fametszeteivel illusztrálva s olyan pazar kiállításban, amely minden tekintetben méltón követte a *Pax vobiscumot* és *A' Szépreményű Goethe Úrat*.

A belső címlap és a fűzött példányok fedele között mindössze annyi a különbség, hogy az azonos címszöveg mellé a fedél egy MOLNÁR C. Pál-metszetet is kapott.

A könyv a Globus nyomda Didot antikva betűiből készült, bordázott sárgás famentes mühlheimi papíroson, minden ízében tökéletes nyomdai kivitelben, 800 példányban, kézzel számozva a költő és az illusztráló művész aláírásával. MOLNÁR rajzait megint csak a KÖRNER és LAUFER cég vitte át fára, s ismét KELETI mester ült le az illusztrátor mellé, hogy rajzról-rajzra, vonalról-vonalra irányítsa, vezesse, ihlesse és dolgoztassa, mint valami médiumot. S ami FÁY Dezsőnél is már majdnem hihetetlennek tűnt, megismétlődött

¹² Teljes címe: *Az igaz Irodalom megtsufoltatása s az silány és hívságos Komédiáknak Megbetsültetése vagyis: A' Szépreményű Goethe Úr befogatása az Könnyű Muzsa Kocsijába*. Tragikus Bábszínházi Komédia Egy Felvonásban, mellyet szerzett KELETI Arthúr Költő s fába metszett rajzokkal tsinosított FÁY Dezső Mester. Buda-Pest. Az Amicus költségin MCMXXVII.

¹³ Előadásra került a Magyar Színház Studiójában 1931. nov. 7-én és 14-én, Igor STRANVINSKY: A katona története c. játékaival együtt.

¹⁴ *A' Szépreményű Goethe Úr* — először a *Hétben*, később 1931-ben a *Tollban* is megjelent.

¹⁵ L. SZIJ Rezső: *Az Amicus és Reiter László könyvművészete. = Művészettört. Ért.* 1968. 1–2. sz. 54–72. l.

MOLNÁR C. Pál esetében is. KELETI megintcsak az idiatoré szerepét töltötte be, s az illusztrátor sem érezte tehernek azt a sziszifuszi munkát, amivel KELETI ARTHÚR illusztrációs elképzeléseinek valóráváltása járt. Egész kötetre rüg a levelezés, amelyet KELETI és MOLNÁR az *Angyali üdvözet* illusztrálása közben egymással a közös mű érdekében váltott.

A kép és a szöveg összehangolása nem kis feladat elé állította KELETIT. A versek hosszú sorai miatt szó sem lehetett arról, hogy magába a szövegbe illessze bele az illusztrációkat, ugyancsak azt sem engedhette meg, hogy a versek címe és kezdő sora között álljanak, tekintettel arra, hogy a rajzok nem adták ki a tükör szélességét. De a rövid verscímek is megbontották volna az oldal művészi arányait. Ezért a cím- és a kezdősorok közé helyezett, többnyire féloldalas rajzok mellé helyezte el a mottószerű sorokat, s ezzel olyan harmóniát ért el, amilyenre magyar könyv esetében alig találunk példát. A párizsi világiállítás könyvművészei a könyv szépségét aranyéremmel díjazták.

MOLNÁR C. Pál jeles munkát produkált, annak ellenére, hogy egyfajta fogyatékoságára ELEK Artur joggal mutatott rá. „Brillians” rajzolónak nevezte Molnárt, de megróttá azért, mert a konturok által határolt felületeket mindig egyféleképpen árnyékolta.¹⁶ Ettől az egyhangúságtól Molnár később sem tudott teljesen megszabadulni.¹⁷

KELETI ARTHÚR számára az *Angyali üdvözet* után csak 15 év múlva kínálkozott újra alkalom arra, hogy ismét művészi könyvet készíthessen. A békéscsabai Tevan-nyomda fennállása 40-ik évfordulója alkalmából egy kis emlékszerű füzetkét akart kiadni s a végén KELETI ARTHUR kezéből került ki egy csodálatos szépségű könyv: *A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái*, 1943 Karácsonyára. KELETI ARTHÚR egyre jobban beleélte magát HELTAI megmagyarosított Esopusa által a régi erdélyi magyar nyelv világába. Valamikor a *Pax vobiscumban* így énekelt magáról:

„S bevallom most már azt is, hogy a vén könyveket
s ha még oly porosak is oly nagyon szeretem
s a régi bőrkötések bágyadt fakó aranyán,
sokszor pihentetem meg fáradt tekintetem
s hogy szeretem a sok szép elborult régi képet,
...
s a könyveket azért mert az életből idéznek
s meg is értem egészen s nagyon szeretek mindent
ami él, ami szép, ami kedves, amiben lélek is van...”

Végre újra ölébe hullott a szép könyv világrahozásának — számára rég elveszettnek hitt — lehetősége.

Az ESOPUS-kötet 1943-ban jelent meg, s a háborús viszonyok ellenére is óriási föltűnést keltett. Olyan sajtófogadtatásban részesült, amire akkor a Németország által leigázott Európában példát sehol sem találni. Utána már csak egyszer nyílt lehetősége KELETINEK képzőművészi alkotásszámba menő könyv létrehozására. TEVAN Andort sikerült rábeszélnie, hogy FRANCE: *Nyársforgató Jakab* c. könyvét újra jelentesse meg. Amiképpen TEVAN az

¹⁶ ELEK Artur: *Fiatl és új művészek*. = *Nyugat*. 1927. szept. 16.

¹⁷ Az *Angyali üdvözet*-ből a *Világ* vasárnaponként közölt verseket az első világháború idején. Itt jelent meg *A szegényi przemysli lelkész naplójából* és a *Sírató ének ezerkilencszáztizenötben*.

ESOPUSnál eleinte legfeljebb 10 mesére gondolt s végül kötetnyi fabula került ki KELETI kezéből, azonképpen most is legfeljebb 1–10 illusztrációt tervezett, végül KELETI több mint 100-at préselt a kötetbe. KELETI hosszas keresés és próbálkozás után HINCZ Gyulánál kötött ki s hármójuk — KELETI—HINCZ TEVAN — munkája nyomán született meg a mindmáig egyik legszebb, valóban műalkotásszámba menő művészi könyv. Ez is, az ESOPUS is, elnyerte a Magyar Bibliophil Társaság „év legszebb könyve” címét. A FRANCE-kötet fordításáért KELETI Arthúr, illusztrációért pedig HINCZ Gyula 1948-ban a Művészeti Tanács nivódijában részesült. E két kiadványról, noha a TEVAN nyomda legszebb termékei és KELETI könyvművészetének is a csúcspontját jelentik, máshol bővebben már szoltunk, ezért itt csak a pusztta tények rögzítésére szorítkoztunk.¹⁸

KELETI Arthúr még részben átdolgozta, részben bővítette TEVAN Andor: *A könyv évezredek útja* c. művét (Bp. 1958. Gondolat), mert TEVAN Andor a könyv befejezése előtt, 1955-ben meghalt. Viszont befejezetlenül maradt KELETI GULÁCSY-könyve. De nyomtatott munkáival a magyar könyvművészet legszebb lapjaira írta be nevét. Amit TERSÁNSZKY J. Jenő KNER Izidorról írt, reá is áll: hitvány megoldást még pénzért, üzleti haszonért sem volt hajlandó vállalni. Inkább ne jelenjen meg, ha nem készülhet az ízlés legmagasabb fokán. Már pedig KELETI megbízható ízléséhez foghatóval csak nagyon kevesen rendelkeztek még a könyvművészek között is.

R. SZÍJ: DIE BUCHKÜNSTLERISCHE TÄTIGKEIT VON ARTHÚR KELETI

Mit Arthúr Keleti schied das letzte Mitglied jenes Kreises hin, der in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts die moderne ungarische Buchkunst schuf und neue Leser, neue Kunstverständige für das künstlerische Buch warb.

Arthúr Keleti war Dichter, Novellenschreiber, und Übersetzer, Puppenspiel- und Opernautor, Theaterdekoriationskünstler, Kunsthistoriker, Buchkünstler und Buchhistoriker, Inspirator der Buchillustratoren, auch „Choreograph”. Sein ganzes Schaffen, auch in seinen Einzelheiten durchdrang sein außerordentlicher Geschmack, sein beispielloser Sinn für alles artistische. Er konnte nur durch das kunstvoll ausgestattete Buch denken, er war nicht geneigt mit einem schlechten Buch, oder mit einem minderwertigen Äußeren erscheinen. Jedes seiner Bücher schuf er selbst, daher plante nicht nur das zu erzeugende Werk, er war auch in dessen Ausführung tätig. Im wesentlichen war er sogar der Herausgeber, wenn auch in vereinzelt Fällen auf der Publikation der Name eines anderen vorkommt. Er überließ die Herstellung des Buches niemandem, er suchte die entsprechende Drucktype selber aus, er entwarf den Spiegel, bestimmte die Verhältnisse der Ränder, er wählte das Papier aus, verschaffte den Illustrator. Er legte das Buch in einem so fertigen Zustand auf den Tisch des Verlegers, des Druckers, daß man daran nichts zu ändern hatte. Als Buchkünstler war er von einer unerschöpfbaren Findigkeit beseelt.

¹⁸ L. a továbbiakra: SZÍJ Rezső: *Tevan Andor kiadói munkássága*. = *Körös Népe*. 1963. 3. köt. 129–189. l.